

“BOBURNOMA” ASARIDA HISOB SO‘ZLAR

Har qaysi millat buyuk bir xalq darajasiga va yorqin kelajakka erishmoqchi bo'lsa, avvalo, o'z tarixini chuqur bilishi darkor. Xalqimiz san'ati, adabiyot sarchashmalari uzoq tarixga ega. Elimiz madaniyati, tarixi, orzu-umidlari, qadriyatlarining ko'pgina jihatlarini o'zida aks ettirgan bebaho asarlar, qo'lyozma manbalar xalqimiz ma'naviyatining yuksalishida muhim o'rin egallab kelmoqda. Bu o'z navbatida durdona manbalarni har tomonlama chuqur o'rganish, tahlil qilish, xulosa chiqarish zaruriyatini tug'diradi.

XV asr oxiri – XVI asr boshlarida yashab ijod etgan olim, shoh va shoir Zahiriddin Muhammad Bobur hamda uning ijodiy merosida eng muhim hisoblangan “Boburnoma” asari O'rta Osiyo, Afg'oniston, Hindiston, Eron xalqlari tarixi, geografiyasiga oid nodir ma'lumotlari bilan dunyo tarixida muhim ahamiyat kasb etadi. Mumtoz adabiyot va adabiy tilning yorqin namunasi bo'lgan bu asar tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi. “Boburnoma” ni har taraflama (lingvopoetik jihatdan) tahlil qilish doimo dolzarb bo'lib kelgan va shundayligicha qolaveradi. Shu sababli asarda qo'llanilgan hisob so'zlarning o'ziga xos jihatlarini o'rganish

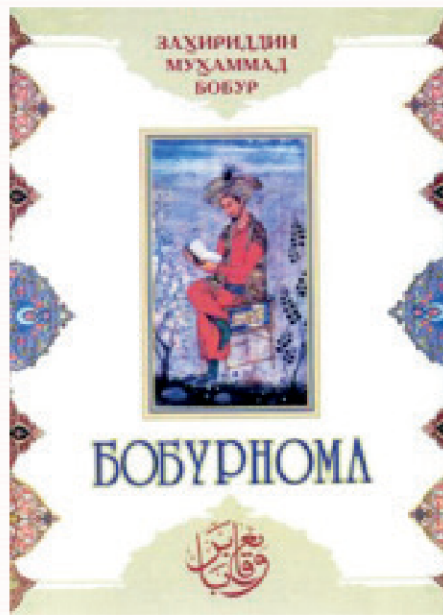
hamda tavsiflash zarurdir.

Hisob so'zlar sanoq son bilan sanaladigan narsalarni ifodalovchi so'z o'rtasida qo'llanilib, shu sanalayotgan aniq narsani ko'rsatmay, uning o'lchovini, miqdorini, qaysi guruhga oid ekanini ko'rsatadi.

Qadimda narsalarni o'lchash uchun turli idishlar yoki boshqa o'lchov vositalaridan foydalanganlar va bunday so'zlar o'zbek adabiy tili tarixida faol qo'llanilgan. Bunday so'z ko'rinishlarini asar tilida quyidagicha guruhlash mumkin:

1. Uzunlik va masofa bildiruvchi hisob so'zlar.

“Andijonning g'arbidadur, Andijondin yetti yig'och yo'ldur.” Ushbu parchadagi “yig'och” so'zi uzunlik va masofani bildirgan. P. Shamsiyev va S. Ibrohimovlarning “O'zbek mumtoz adabiyoti asarlari uchun qisqacha lug'at” kitobida “yig'och” so'zi qadimdan uzunlik o'lchovini ifodalab, taxminan 12 km dan ortiqroq masofani bildirgani to'g'risidagi ma'lumotlar mavjud. “Navoiy asarlari lug'ati”da esa 1 yig'och 12 ming qari (1 qari taxminan 1 metr barobarligida) deb ko'rsatilgan. Bu so'z hozir-da iste'moldan chiqqan.

“...qazisi kishining bir qarishidin juzi kamrak bo‘lg‘ay edi.” Bu misoldagi “qarish” so‘zi uzunlikni bildiruvchi so‘zdir. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da (qarich) yozilgan panjaning bosh barmog‘i uchidan jimjiloqning uchigacha bo‘lgan masofa – qarich ekanligi ta‘kidlangan. Inson panjalarining har xil bo‘lishi, qarichning ham har xil qiymat ifodalashiga olib kelgan. Bunday so‘zlarga yana ko‘plab misollar keltirishimiz mumkin: bir o‘q otimi, ko‘z yetar, bir quloch, bir qadam, to‘rt enlik, belcha baland...

Asarda uzunlik va masofa bildiruvchi hisob so‘zlarning salmog‘i kengroq. Bunday so‘zlarga yana ko‘plab misollar keltirish mumkin.

2. Vaqt bildiruvchi hisob so‘zlar.

“...namozi xuftang‘acha qor ancha chopqulab yog‘dukim, men engashib o‘lturub edim...”.

Yuqoridagi parchada “namozi xuftan” hisob so‘zi vaqt o‘lchovi sifatida qo‘llangan. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da bu so‘zga quyosh botgandan bir-ikki soat o‘tgach o‘qiladigan eng keyingi kechki namoz, quyosh botgandan bir-ikki soat keyingi vaqt deya ta‘rif

berilgan. Bundan tashqari vaqt o‘lchovini bildiruvchi hisob so‘zlar besh yosh, uch-to‘rt kun, bir yil kabilar asarda ko‘plab uchraydi.

3. Miqdor bildiruvchi hisob so‘zlar.

“Boburnoma” asarida miqdor ifodalovchi numerativlarni ham uchratishimiz mumkin. Bular: bir tutam, to‘qqiz tarnov, ming uylik...

4. Butunning bir qismini bildiruvchi hisob so‘zlar.

“Tag‘obul qilib, bir lahzadin so‘ng haram sari mutavajjih bo‘ldim.” Yuqoridagi parchada bir lahza so‘zi butun bir vaqtning bir qismini bildirgan. Bundan tashqari bir pora, bir zarra, uch parcha, bir bo‘lak kabi qismni bildiruvchi hisob so‘zlar asarda anchagina uchraydi.

“Boburnoma”dagi hisob so‘zlar hamda ularning o‘ziga xosliklari XVI asr turkiy xalqlar til boyliklarini o‘rganishdagi muhim omillardan biridir.

Atullo AHMEDOV,
BuxDU “O‘zbek filologiyasi”
kafedrasi dotsenti.